

toch tot stand kwamen, is naar mijn indruk in hoge mate daardoor veroorzaakt dat het voor afzonderlijke verenigingen steeds duurder werd er een eigen 'infrastructuur' op na te houden (zie de op pagina 193 en volgende aan de orde gestelde problematiek rond de 'schaalvergroting') en dat de overheid graag zo min mogelijk onderhandelingspartners tegenover zich zag. Op de vraag hoe de ACOM in dit krachtenspel heeft gestaan, wordt in het laatste hoofdstuk eigenlijk geen definitief antwoord gegeven: Van Dijk beperkt zich tot de bewering dat men 'per situatie' verschillend handelde, maar wel onder erkenning van Gods Almacht. (226-227)

De actie voor betere arbeidsvoorwaarden bij de krijgsmacht heeft diverse perioden gekend van wat ik met een aan Clausewitz ontleende uitdrukking aanduid als 'frictie'. Men denke slechts aan de munterij op Hr. Ms.'De Zeven Provinciën' (1933) en de problematiek rond het einde van de Koude Oorlog en de vervanging van een militie- door een beroepsleger. Dat daarvan in dit boek betrekkelijk weinig doorklinkt, is waarschijnlijk daaraan toe te schrijven dat de twee bonden wier geschiedenis (ook voorzover deze voorafging aan de fusie) de hoofdschotel vormt, zich doorgaans 'rechts van het midden' bevonden.

Merkwaardig acht ik het bovendien dat niet of nauwelijks wordt verwezen naar de ondertekening door Nederland van het verdrag van New York over de gelijkberechtiging van mannen en vrouwen. Eigenlijk wijst alleen een enkele afbeelding, zoals de op pagina 192 opgenomen foto van een charmant en kordaat ogende vrouwelijke marechaussee, erop dat daardoor de Nederlandse krijgsmacht, zoals het wel eens wordt aangeduid, 'unisex' werd.

Dit gebrek aan sociale betrokkenheid veroorzaakt ook een zekere saaiheid, die vergroot wordt door het wel erg overvloedig gebruik van afkortingen. De vormgevers hadden er naar mijn mening goed aan gedaan wanneer zij de lijst van afkortingen op de pagina's 238-239 ook als een afzonderlijke losse bijlage hadden doen afdrukken. Deze onvolmaaktheden nemen niet weg dat Van Dijks zo degelijk gedocumenteerde werk een waardevolle bijdrage vormt tot de kennis van de sociale geschiedenis van de Nederlandse krijgsmacht.

Ph. M. Bosscher

T. Witte, *Tussen Coolsingel en Binnenhof. Stadsregionale capriolen in Rotterdam Rijnmond* (Den Haag: SDU uitgevers, 2002, 265 blz., €22,-, ISBN 90 12 09312 0).

Bij gebrek aan toegankelijk archiefmateriaal onttrekt het recente verleden zich soms grotendeels aan onze waarneming en het devies is dan: wachten tot deze mistbank in onze kennis oplost. Mist is niet de enige reden om gepaste afstand te houden. Bij het historisch onderzoek naar de recente gebeurtenissen in Srebrenica werd nog eens duidelijk dat waarheidsvinding dan onder zeer grote druk kan staan; de historici liepen in een mijnenveld. Daar staat tegenover dat het doorgaans om vrij fundamenteel werk gaat. De kans is groot dat de onderzoeker de toon zet, omdat niet eerder iemand zich in het onderwerp verdiepte. Dat maakt het werk zowel interessant als belangwekkend. Als professionele historici zich over de recente geschiedenis ontfemen kan hinderlijke legendevorming in een vroeg stadium de kop worden ingedrukt. Kortom: pogingen van historici om het recente verleden te boek te stellen verdienen onze sympathie.

Tussen Coolsingel en Binnenhof is zo'n poging. Het is het relaas van een halve eeuw bestuurlijke reorganisatie in het Rijnmondgebied, met de nadruk op de laatste vijftien jaar. De historicus Toby Witte kreeg belangstelling voor het onderwerp door de referenda die in 1995 in

Amsterdam en Rotterdam werden gehouden. Daarmee kwam abrupt een einde aan pogingen om de regio's rond beide steden om te vormen tot stadsprovincies.

Sinds het midden van de negentiende eeuw is aan Thorbeckes tafel slechts plaats voor rijk, gemeente en provincie. Menige poging werd ondernomen om de tafel anders te schikken dan wel een vierde bordje bij te plaatsen. Het mocht niet baten, uiteindelijk leden alle pogingen schipbreuk. Voor de gemeenten in Rijnmond was de teloorgang van de stadsprovincie in 1995 niet de eerste ervaring op dat vlak. Negen jaar eerder ging het Openbaar lichaam Rijnmond (1965-1986) ter ziele. Witte laat zien dat het vraagstuk al eerder de gemeenteraden danig bezighield. Onder uiteenlopende benamingen werden in wezen vergelijkbare discussies gevoerd. De terminologie is onuitputtelijk: annexatie, doelcorporatie, gemeenschappelijke regeling, gewestvorming, openbaar lichaam, overlegorgaan, miniprovincie, stadsprovincie, stadsregio.

De samenwerking tussen de gemeenten, dan wel het gebrek daaraan, kent vele gedaanten. In de regio Rijnmond vormde de omvang van Rotterdam het grote struikelblok. Zelfs als de andere gemeenten samenspanden liepen ze grote kans uiteindelijk aan het kortste eind te trekken. Rotterdam had evenwel zoveel belang bij een goede samenwerking dat het in 1991, bij de poging een stadsprovincie te vormen, diep door de knieën ging om de regiogemeenten tegeemoet te komen. Het stelde voor om de gemeente Rotterdam op te heffen en de stad op te delen in kleinere gemeenten. Deze radicale garantie op gelijkheid leek het antwoord op vele vragen, maar ondanks grote inzet kwam deze bestuursvorm niet verder dan het stadium van de steigers. Het referendum van 1995 bevestigde dat opheffing en opsplitsing weinig draagvlak hadden bij de bevolking. Dat bleek voor menig bestuurder het signaal om het inmiddels zinkende schip te verlaten en andere verlangens op de politieke agenda te plaatsen.

Witte had weinig last van mist en mijnenelden. Hij moest weliswaar terugvallen op niet geïnventariseerd archiefmateriaal, en zijn verzoek om inzage werd met enige verbazing begroet, maar de medewerking van zowel binnenlandse zaken als de stadsregio Rotterdam was voorbeeldig. Witte maakte dankbaar gebruik van interviews met 19 direct betrokkenen, die hij dankzij zijn onderzoek gericht kon bevragen. Het resultaat van zijn studie is een indrukwekkende hoeveelheid informatie, min of meer chronologisch geordend, ordentelijk verantwoord in noten en voorzien van een literatuurlijst en personenregister.

Voorzover sprake is van minpunten liggen die op een ander vlak. Door de keuze van zijn onderwerp heeft de auteur het zich beslist niet gemakkelijk gemaakt. Het is een weerbarstige materie die slechts na grondige analyse kan worden uitgebeend tot een leesbaar en lezenswaardig relaas. Het verhaal is beslist te ingewikkeld om kamerbreed over de lezer te worden uitgerold. Aan het slot van het 265 pagina's lange boek trekt Witte de wat gemakzuchtige conclusie, dat het bij de regiovorming om 'een herhaling van zetten' ging; het was eigenlijk 'oude wijn in nieuwe zakken'. Door een grondiger analyse had de auteur meer afstand kunnen nemen tot de bronnen en tot zijn onderwerp. Hij had de lezer dan ook meer inzicht in de complexe materie kunnen bieden. Naast de mislukkingen van de regiovorming verdienen de successen, die de afgelopen decennia toch ook werden behaald, meer aandacht. Zonder nadere analyse blijft de opsomming van al die mislukkingen in veel opzichten eveneens een herhaling van zetten.

Jan van den Noort

R. Steenbergen, *Iets wat zo veel kost, is alles waard. Verzamelaars van moderne kunst in Nederland* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2002; Amsterdam: Vassallucci, 2002, 656 blz., ISBN 90 5000 396 6).

In haar vuistdikke boek *Iets wat zo veel kost, is alles waard* neemt Renee Steenbergen — kunstkritica bij *NRC Handelsblad* — de Nederlandse verzamelaar van moderne kunst onder de loep. In zes hoofdstukken, die elk een eigen aspect belichten van het collectioneren van moderne kunst in Nederland, contrasteert en toetst Steenbergen facetten van die verzamelactiviteiten — gelaardeerd met citaten van de 78 door haar geïnterviewde collectioneers — met modellen uit de kunsthistorische, sociologische, psychologische, economische en antropologische wetenschap. In de eerste vier hoofdstukken behandelt ze achtereenvolgens de sociale milieus waaruit de verzamelaars afkomstig zijn, hun eerste stappen als collectioneer, het koopgedrag van de verzamelaars en het beeld dat dat oplevert — veelzijdige, overdadige collecties, of juist verzamelingen die beperkt blijven tot specifieke deelaspecten van de eigentijdse kunst. In het voorlaatste hoofdstuk behandelt Steenbergen de verhouding van verzamelaars tot musea. Daarbij gaat het om het of, en zo ja hoe, de contacten met musea worden gelegd, maar ook om het al dan niet aanvaarden van particuliere bruiklenen door museale instellingen, en de eventuele overdracht aan musea van de privé-collecties. In het zesde hoofdstuk tenslotte behandelt ze de overlevingskansen van particuliere collecties. Die collecties kunnen eindigen op de veiling, maar worden soms ook ondergebracht in particuliere stichtingen en musea, of bestaan voort binnen het grotere verband van een museale overheidsinstelling.

Met zo'n opzet zal het duidelijk zijn dat niet het historisch overzicht, maar vooral de aspecten van het collectioneren die in een hoofdstuk ter discussie staan, de structuur van het boek bepalen. Desalniettemin is in deze ordening wel degelijk een overzicht van het Nederlands verzamelen van moderne beeldende kunst in de twintigste eeuw verscholen. Bekende namen van verzamelaars uit de eerste helft van de eeuw als Van Abbe, Van Beuningen, Van der Vorm, Koenigs, Regnault, Kröller-Müller passeren de revue, zoals ook collectioneers uit de tweede helft van de twintigste eeuw (Becht, Visser, de familie Sanders) ten tonele verschijnen. Het eventueel grotere verband tussen deze verzamelaars zal de lezer echter zelf moeten achterhalen uit de overvloedige citaten en gegevens, want een chronologische opzet of historisch kader is ook binnen elk van de thematische hoofdstukken niet voorhanden.

Door de wijze waarop Steenbergen haar onderwerp benadert, functioneert haar boek op het snijpunt van twee vrij recente ontwikkelingen. Zoals gezegd, het kan worden gezien als een sociologische studie naar bepaalde aspecten van het huidige Nederlandse kunstleven. Niet voor niets is het een proefschrift (aan de Universiteit van Amsterdam) met als promotors de kunstsociologen Bram Kempers en Ton Bevers (Erasmus Universiteit). Het is Steenbergen begonnen om kwesties als: wie zijn de collectioneers, wat is hun sociale achtergrond, in welke beroepsgroepen houden ze zich op, wat kunnen ze uitgeven aan hun verzamelingen, waarom kopen ze actuele kunst, tot welke verzamelpatronen leidt dat, wat kopen ze, naar wiens adviezen luisteren ze en wat zoeken ze in de actuele kunst. Tegelijk is haar boek een voorbeeld van de wijze waarop binnen de kunsthistorische wetenschap de blik steeds vaker wordt gericht op de maatschappelijke context waarin kunst ontstaat en functioneert — meer dan op de immanente aspecten van het kunstwerk zelf of de relaties ervan tot de maker en diens opvattingen, of de plaats van zijn werk binnen bepaalde bredere kunsthistorische ontwikkelingen. Steenbergens onderzoek raakt hier aan de studie naar de receptiegeschiedenis en canonvorming binnen de beeldende kunst.

Op de eerste pagina van haar boek stelt Steenbergen dat Nederland, in tegenstelling tot het